

PERSPECTIVE ETICE CU PRIVIRE LA
DIALOGUL INTERRELIGIOS
CREȘTINO-ISLAMIC CONTEMPORAN
ÎN CONTEXTUL LIBERTĂȚII RELIGIOASE

Pr. dr. Oliviu-Petru BOTOI

*Consilier cultural al Arhiepiscopiei Ortodoxe a Alba Iuliei
oliviu_botoi@yahoo.com*

Abstract: Ethical Perspectives on Contemporary Christian-Islamic Interfaith Dialogue and Freedom of Religion

The religious landscape of the 21st century presents the imprint of ideological and socio-cultural transformations that reshaped the people's perception on faith. Cosmopolitanism and the effects of digital revolution in the field of communication and information brought before the individual a mosaic of religious beliefs. Thus, believers interrogate themselves on their spiritual identity and seek answers on their neighbour's faith. In this sense, the path of dialogue represents the key to understanding the contemporary religious universe and to bring stability to freedom of expression of each person's spirituality and faith. The current European and Romanian context brings into everyone's attention the interaction between Christians and Muslims. One of the first aspects to be taken into consideration on the path of dialogue is the assumption of a set of common moral values that guarantee peace, security, fundamental rights and freedom for all. Through all its forms of articulation and expression, religion must make an ethical contribution to social stability and guarantee the fulfilment and dignity of the human being, more than a civil religion or humanistic philosophy can ever promise or offer.

Keywords: moral values, dialogue, Christian ethics, Islamic ethics, planetary ethics

Introducere

Dialogul interreligios constituie una dintre cele mai uzitate căi de înțelegere a religiilor și de rezolvare a conflictelor de diferite naturi care au la bază chestiuni de nuanță religioasă. Totodată dialogul contribuie decisiv la stabilitatea conceptului de libertate religioasă¹ în sensul înțelegerii dreptului la formele diferite de exprimare și practică religioasă ale celui-lalt și de acțiunea defensivă în fața asaltului secularist și ateist. În ceea ce privește demersul dialogului interreligios au existat și există poziții radicale care stigmatizează orice încercare firească de a te apropia de cel de altă credință față de a ta, de a-l cunoaște mai bine și de a încerca să îl înțelegi. Într-o anumită abordare, dialogul interreligios are o dimensiune pragmatic moralistă cu privire la problemele societății², dar el trece apoi și în latura sa doctrinară, prin care fiecare își proclamă adevărul credinței sale mântuitoare și identifică „fragmente din acest adevăr”³ în celelalte religii cu care dialoghează, în spiritul tradiției creștine și a duhului patristic.

În ultimii 50 de ani și cu precădere după anii 2000, dialogul interreligios s-a intensificat destul de mult în întreaga Europă, dar și în România. „În zilele noastre, efortul descifrării simbolurilor sacre ale altor religii, precum și studiul plin de înțelegere al mesajului lor existențial, este crucial. Religiile, ca sisteme, conțin desigur atât elemente pozitive, cât și negative. În abordarea și considerarea sistemelor religioase concrete astăzi trebuie să evităm atât entuziasmul facil, cât și critica disprețuitoare”⁴. Cercetătorul trebuie să aleagă calea onestității și dorința de a cunoaște adevărata esență a credinței celui-lalt, fără intenția de a o critica vehement sau de a o imita. Dialogul propune mai degrabă „dezvoltarea a ceea ce este mai autentic mai profund și mai frumos din ceea ce o religie posedă [...] și cu aceste daruri să se adreseze societății civile într-o manieră pașnică și ziditoare”⁵.

1 Francis Arinze, *A la rencontres des autres croyants. Le dialogue interreligieux, un engagement et un défi*, Paris, Mediaspaul, 1997, p. 20-21.

2 Ierótheos [Vlachos], Mitropolitul Nafpaktosului, *Vechea și noua Romă. De la Tradiția ortodoxă la tradițiile Apusului*, traducere din limba neogreacă de protosinghel Teofan Munteanu, Iași, Editura Doxologia, 2017, p. 442.

3 Nicolae Achimescu, *Religii în dialog*, Iași, Editura Trinitas, 2006, p. 59.

4 Anastasios Yannoulatos, „Probleme și perspective ale dialogului inter-religios: o viziune ortodoxă răsăriteană”, trad. de drd. Ioan Filimon, în *Altarul Reîntregirii*, 1/2014, p. 237-238.

5 *Ibidem*, p. 245.

Dialogul interreligios dintre creștini și musulmani

Cât privește dialogul creștino-islamic, tradiția dialogului dintre cele două religii monoteiste este îndelungată. Chiar încă din vremea lui Mahomed am putea vorbi despre un dialog între creștinism și islamul *avant-la-lettre* reprezentat de Mahomed. Apoi, de asemenea, pot fi amintite legăturile dintre creștinii arabi și sirieni și primii ucenici ai lui Mahomed, unii dintre aceștia provenind chiar din medii pseudo-creștine. O serie de dialoguri creștino-musulmane instantanee s-au petrecut între secolele VII-XI, după care au luat forme oficializate⁶, stabilite între autoritatea otomană expansivă cuceritoare și Biserica Răsăritului amenințată de invazia musulmanilor. Formele de dialog din Evul Mediu reprezentau adesea dispute, uneori cu caracter public, între reprezentanți de seamă ai creștinismului și ai islamului⁷, fiind elaborate ulterior mai multe lucrări de teologie comparată.

Dialogul contemporan⁸ dintre creștini și musulmani, aflat în a cincea fază a parcursului său istoric, după unele clasificări academice⁹, s-a dezvoltat foarte mult în ultimii ani urmare a contextului social migraționist din Europa ultimilor ani. Începând cu anul 1985, a (re)intrat în acest dialog, alături de celelalte confesiuni creștine, și Biserica Ortodoxă prin implicarea Centrului Ortodox al Patriarhiei Ecumenice. Din partea musulmanilor purtătorul de dialog este Academia Iordaniană de Cercetare a Culturii Islamice (fundația Al-Albait), sub patronajul prințului moștenitor Al-Hassan¹⁰. Primele întâlniri au avut în vedere probleme generale legate de înțelegerea importanței dialogului și a educației, precum și alte probleme de ordin moral.

6 Martin Tamcke, *Creștinii în lumea islamică. De la Mahomed până în prezent*, traducere din limba germană de Cătălin Ștefan Popa, București, Editura Nemira, 2018, p. 97-100.

7 Caius Cuțaru, „Încercări de dialog creștino-islamic în Evul Mediu”, în *Teologia*, 3/2004, p. 313-314.

8 Stelian Manolache, „The Contemporary Inter-religious Dialog. Short considerations on the Structure and the Dynamics of the Romanian Orthodox Vision”, în *SEA – Practical Application of Science*, vol. V nr. 13(1/2017), pp. 35-43.

9 Adrian Boldișor, „Poziția ortodoxă față de dialogul interreligios. Dialogul cu islamul”, în *Revista Teologică*, 2/2010, p. 217.

10 Damaskinos Papanreou, „Rolul Ortodoxiei în dialogul dintre Creștinism și Islam”, traducere de Ioan Filimon, în *Altarul Reîntregirii*, 2/2014, p. 206.

Dialogul presupune și o formă a mărturisirii, a evanghelizării și a proclamării credinței¹¹. Evident că în cadrul unor astfel de discuții se impun limite și responsabilități, însă în acest demers „se va folosi o metodă comparativă prin care se va vedea ce au în comun religiile implicate în dialog, apoi se va promova unitatea lor de relație care va duce la o convergență istorică și eshatologică”¹². În acest fel, și în cazul abordării noastre cu privire la perspectivele etice ale dialogului interreligios islamo-creștin se va avea în vedere același principiu al evidențierii valorilor morale comune, cu toate că există diferențe ireconciliante între cele două credințe. Dacă nu se fac eforturi de a înțelege și perspectiva istorică și culturală a unor dimensiuni de ordin moral specifice musulmanilor, dialogul poate suferi leziuni sau poate fi afectat, fiind exploatate doar aspectele morale divergente care nu pot suporta o perspectivă comună.

În dialogul creștin-islamic s-a pus problema textului coranic al cărui conținut este puternic amprentat de istorisirile și învățăturile Sfintei Scripturi¹³ și au fost stabilite tipuri hermeneutice comune care generează valori și atitudini pro-viață, de susținere a dreptății, de mărturisire a credinței monoteiste și de lucrare a faptelor bune puse în slujba semenului. Dar, în acest proces este destul de greu să fie trecute cu vederea anumite trăsături ale Coranului care vădesc destul de clar o serie de „contrafaceri, false interpretări și inconsecvențe”¹⁴. Astfel, prin dialogul interreligios putem să înțelegem mai bine poziția celor diferiți de noi cu privire la ceea ce credem noi despre ei și să încercăm ca convingerea mărturisirii credinței personale să fie punctul pe care dorim să îl intensificăm.

În relația cu islamul și cu morala coranică, atenția noastră nu ar trebui să se canalizeze asupra unei acțiuni de europenizare a islamului sau de îmblânzire în spirit creștin a hermeneuticii coranice cu privire la problemele etice, ci, mai degrabă, spre o adevărată înțelegere a universalității mesajului biblic. În contextul unui creștinism pasiv, neasumat la modul ființial, misiunea noastră nu are putere în fața musulmanilor convinși de credința lor. „Ca atare nu islamul trebuie reformat în Europa, ci

11 Mihai Himcinschi, *Misiune și dialog. Ontologia misionară a Bisericii din perspectiva dialogului interreligios*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2003, p. 216.

12 *Ibidem*.

13 Nicolae Achimescu, *Religii în dialog...*, p. 65.

14 Ioan Filimon, „Dialogul creștin-islamic”, în *Mărturie și slujire misionară în societatea contemporană*, [Școala Internațională de Vară a Doctoranzilor], Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2013, p. 332.

creștinismul [...] deoarece lumea creștină actuală are nevoie de o nouă convertire la mesajul evanghelic [...] adică trezirea lui la adevărata viață, la adevărata conștiință creștină”¹⁵.

Părintele Andrei Scrima și înțelegerea dialogului interreligios din perspectiva etică

În ceea ce privește dialogul creștino-islamic, o perspectivă interesantă ne este oferită de către părintele André Scrima. Trecând peste parcursul său biografic, din țară și din străinătate, trebuie să precizăm faptul că viața marelui teolog român este marcată de multe evenimente importante pentru toată lumea creștină¹⁶. Cea mai importantă întâlnire a părintelui André Scrima cu religia islamică este cea din Liban. Ecoul misiunii sale în acest spațiu multiconfesional va influența întreg spațiul islamic, devenind astfel, un reper important al dialogului dintre cele două mari religii monoteiste: creștinismul, respectiv islamul. Am putea spune că viziunea părintelui Scrima referitoare la rolul religiilor monoteiste, importanța cetății Ierusalimului, precum și articularea verbală a Revelației divine în scripturile celor trei religii constituie un punct puternic de strategie misionară, ținând seama de contextul istoric actual din spațiul Orientului Apropiat și Mijlociu. Mai mult decât atât, activitatea părintelui Scrima s-a desfășurat în spațiul geografic care actualmente ridică cele mai multe probleme în ceea ce privește relația dintre creștini și musulmani și dreptul la libertate religioasă. Chiar dacă în Liban situația este sub control din acest punct de vedere, în teritoriul imediat vecin, anume în Siria, creștinii

15 Emil Jurcan, „Islamul ca provocare sau șansa unei reconștientizări creștine?“, în Viorel Sava, Lucian Petroaia, *Vocație, slujire, jertfelnicie. Cinstire și recunoștință părintelui prof. dr. Nicolae D. Necula la împlinirea vârstei de 70 de ani*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2014, p. 505.

16 În studierea portretului biografic al părintelui André Scrima am folosit doar bibliografia consacrată din limba română și franceză. Printre cele mai semnificative articole care prezintă parcursul biografic al părintelui Scrima și pe care le-am folosit și noi, amintim: Prefața semnată de către domnul Andrei Pleșu la *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, volum îngrijit de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2012, p. 5-17; Vlad Alexandrescu, „Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima“, în André Scrima, *O gândire fără țărături. Ecumenism și globalizare*, București, Editura Humanitas, 2004, p. 132-143; Radu Bercea, „Peregrinarea lui André Scrima“, în André Scrima, *O gândire fără țărături...*; Olivier Clément, „Note biographique“, în *Contacts*, 203/2003, p. 243-245; Anca Vasiliu, „André Scrima l'étranger“, în *Contacts*, 207/2004, p. 211-222; Valentin Cioveie, „Părintele Andrei Scrima“, în *Tabor*, 3/2013, p. 71-84.

sunt supuși frecvent unor violențe fizice și psihice¹⁷ pe care o societate modernă și democratică nu le poate tolera. Cele două state, Libanul și Siria, după cum afirma și președintele Hafez al-Assad al Siriei într-un celebru discurs din 20 iulie 1976, „au împărtășit aceleași interese și istorie comună”¹⁸, deși istoria nu le-a privat de dispute și conflicte armate în anii 1975-1976-19.

Începând cu anul 1971, André Scrima fost invitat să țină cursuri și la Universitatea „Saint Joseph” din Beirut, universitate care va rămâne întotdeauna legată și de numele lui. Aici a predat în primă fază trei cursuri: filozofie comparată, teologie dogmatică creștină și istoria religiilor²⁰. La această universitate va întâlni trei persoane de care va rămâne legat o lungă perioadă de timp: preotul iezuit Augustin Dupré la Tour și teologii musulmani suniți, prof. Hisham Nashabé și prof. Yūsuf Ībish. Profesorul Hisham Nashabé, care încă se află în viață, evocă contextul întâlnirii sale cu părintele Scrima de la Mănăstirea Deir el-Harf: „Circumstanțele ce au dus la întâlnirea dintre mine și părintele Scrima sunt foarte speciale. Era în timpul Războiului Civil din Liban. Toată lumea lupta. Orașul era

17 Frecvent se pot citi știri despre situația creștinilor din Siria, Iordania, Egipt, Kenya, Pakistan, Etiopia, Libia, etc., în care sunt prezentate ucideri de vieți omenești, privări temporare de libertate, distrugerea lăcașurilor de cult și a obiectelor cultice, reprimarea exprimării și afirmării credinței creștine. Asemenea știri sunt difuzate de mari agenții de presă internaționale: „L'Etat islamique assassine 28 chrétiens en Libye”, în *Le Monde*, 19 aprilie 2015 (http://www.lemonde.fr/recherche/?keywords=chretiens+tues&qt=recherche_globale); „Daech assassine des chrétiens d'Éthiopie”, în *Le Figaro*, 20 aprilie 2015 (<http://www.lefigaro.fr/international/2015/04/20/01003-20150420ARTFIG00285-daech-assassine-des-chretiens-d-ethiopie.php>); „Persecuted Church”, în *The Times*, 24 decembrie 2014 (<http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/leaders/article4305898.ece>); „Terror in Syrien: IS-Miliz lässt 19 Christen gegen Lösegeld frei”, în *Die Spiegel*, 2 martie 2015 (<http://www.spiegel.de/politik/ausland/islamischer-staat-is-laesst-19-assyrische-christen-frei-a-1021228.html>).

18 Daniela Dumbravă, „Theology and History of Religions in the Middle East. A Brief Account: Fr. André Scrima, spiritual and peace mediator in Libanon (1970-1980)”, în Giulia Sfameni Gasparro, Augusto Cosentino, Mariangela Monaca (eds.), *Religion in the History of European Culture*, Palermo, Officina di Studi Medievali, 2013, p. 601.

19 Pentru o înțelegere eficientă a contextului istoric și religios din acest areal geografic, vezi „O «facultate de Științe Religioase» în spațiul uman și cultural al Libanului și al Orientului Apropiat”, în André Scrima, *Teme ecumenice*, volum îngrijit și introdus de Anca Manolescu, traducere din limba franceză de Anca Manolescu, traducere din limba engleză de Irina Vainovski Mihai, București, Editura Humanitas, 2004, p. 161-188. (în special capitolele „Putem încerca să abordăm în mod simplu o realitate complexă” și „Credință și instituții creștine”).

Vezi și Bassel Salloukh, „Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed”, în *Middle East Report*, 236/2005, p. 14-21.

20 Daniela Dumbravă, *art. cit.*, p. 602.

aproape paralizat. În această atmosferă de conflict, de luptă, de jur-împrejur, era acest om care vorbea despre pace, dragoste, dialog, prietenie”²¹.

Ținând seama de contextul social și religios al Libanului, cei trei teologi amintiți mai sus, alături de părintele Scrima au înființat în 1974 un departament, devenit ulterior institut, de studii creștino-islamice, finanțat de către Dominique de Ménéil, o faimoasă colecționară de artă care împreună cu soțul său deținea *Ménéil Collection* și *Rothko Chapel* din Texas. După terminarea războiului civil, începând cu anul academic 1977-1978, institutul pune la dispoziția studenților câteva cursuri inedite ca temă, dar și ca mod de abordare: „Experiența spirituală și limbajul ei” și „Mișcări contemporane de înnoire în islam și în creștinism”²², primul predat de către André Scrima, respectiv Yūsuf ʿĪbīsh, iar al doilea de către Augustin Dupré la Tour și Hisham Nashabé. Pe lângă cele două cursuri amintite, după 78, părintele Scrima ține și alte două cursuri pentru studenții libanezi: „Conștiința credinței exercită ea o funcție critică față de «ordinea lumii»? și „Ideologie și utopie”.

Noutatea perspectivei de abordare a cursurilor oferite consta în faptul că erau predate de către doi profesori de credințe diferite care vorbeau despre aceeași temă. În timp, aceste cursuri și-au dovedit eficacitatea, semănând în sufletele studenților atât o reverberație spirituală și oferind modele de convivialitate și interacțiune pașnică inter-religioasă și interculturală. Aceste cursuri nu au doar o referențialitate locală sau regională, tratând probleme ale Libanului și ale Orientului Apropiat, ci „au drept de studiu chipul modernității târzii și raportarea credinței – în stare de luciditate inspirată sau reflexivă – la acest chip. Ele cercetează distanța participativă sau conflictuală a religie față de cea mai recentă configurație a civilizației occidentale”²³. Deja dinaintea anilor 70, Europa a fost silită să încerce să adopte o atitudine față de asiatici, africani și sud-americani care se stabileau pe teritoriul european. Deschiderea față de alte culturi și religii printr-un ecumenism greșit înțeles a generat un „consumism cultural

21 Textul este reprodus din documentarul *Andrei Scrima în Liban* apărut în luna februarie 2015 și a fost realizat de către domnul Radu Găină cu sprijinul Blombank și a Ambasadei României în Liban.

22 André Scrima, *Experiența spirituală și limbajele ei*, volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, cuvânt înainte de Anca Manolescu, traducere din limba franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 15-16.

23 Idem, *Funcția critică a credinței*, prefață, traducere din franceză, note și îngrijirea volumului de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2011, p. 6.

și religios” care a rupt legătura credinciosului cu Trupul tainic al Bisericii sale, ajungându-se astfel la ceea ce Grace Davie numea: *Believing without belonging*²⁴ în care „nu mai există cultură, ci culturi; nu mai există religie, ci religii și religiozități; nu mai există nici modă, ci numeroase mode simultane, din care individul își poate alege și combina propria identitate”²⁵. Părintele Scrima a încercat să realizeze o delimitare ortodoxă între sfera credinței și a religiei, printr-un efort de resuscitare a credinței a omului modern și post-modern, iar mai apoi urmând de la sine o afirmare a religiei și religiozității asumate, îndepărtând astfel religia de tip cultural, ocazional, festiv sau istoric și religia „îmburghezită”.

Cursurile susținute de către André Scrima în mediul academic libanez, nu se reduc doar la o dimensiune locală, la o intervenție spontană legată de timp și spațiu pentru a depăși o problemă socială de natură religioasă sau pentru a elimina un conflict între două tradiții religioase. Profunzimea și teologia adâncă de care sunt impregnate cursurile ținute de părintele Scrima rămân pentru totdeauna repere pentru un dialog între cele două mari religii monoteiste în spiritul universal al Ortodoxiei. Perspectiva părintelui Andrei Scrima asupra dialogului interreligios comportă mai multe nuanțe. Amintim doar chestiunea referitoare la „performanța istorică a religiei”²⁶ pentru evaluarea efectelor de ordin moral pe care aceasta le produce într-o lume a religiilor care intră în dialog.

În ceea ce privește strict chestiunea legată de morala creștină, articulată în mesajul Sfintei Scripturi, și de cea islamică, statuată în versetele Coranului și în prevederile Shariei, Andrei Scrima realizează un proces de sinteză a preceptelor comune dintre cele două tradiții și cele două cărți sacre, accentuând dimensiunea unitară a mesajului divin către lume ca o relectură și o reinterpretare a lumii și a destinului omenesc²⁷. Scrima vede în Biblie posibilitatea menținerii unității creștine, prin hermeneutica spirituală a textului, dar și pericolul amplificării divergențelor confesionale, printr-o atitudine exegetică fundamentalistă. Față de tradiția islamică, în tradiția creștină Biblia este „mai mult decât o Carte, este Cineva viu

24 Grace Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Oxford, Basil Blackwell, 1994.

25 André Scrima, *Funcția critică a credinței...*, p. 6.

26 Anca Manolescu, „La paix chrétienne comme dialogue: le père André Scrima”, în *Irénikon*, 1/2015, p. 38.

27 André Scrima, *Funcția critică a credinței...*, p. 20.

care este El însuși revelație”²⁸. În acest fel, din punct de vedere moral, este esențială cultivarea unei legături mistice cu Izvorul Cuvântului pentru o regenerare morală, așa cum se petrece în creștinism, prin Biserică. În islam, perspectiva nu poate fi aplicată, având în vedere faptul că profetul islamului este doar un simplu agent al revelației divine agresive. Andrei Scrima operează, în lucrările lui și în cursurile susținute la Universitatea libaneză, cu un instrumentar teologic musulman ușor diferit față de accepțiunile clasice ale teologiei islamice, fapt care-i oferă posibilitatea unor nuanțări temerare în ceea ce privește dialogul creștino-islamic, atât din punct de vedere formal, cât și teologic.

Valoarea morală a religiei și etica planetară în contextual libertății religioase

În contextul internațional actual, marcat de o globalizare²⁹ galopantă, se vorbește mult despre secularizarea³⁰ societății. Însă, dincolo de acest aspect, observăm și o tendință de prozelitism religios a mișcărilor orientale și a islamului. În ciuda relativizării credinței și a secularismului instalat în spațiul european, ezoterismul oriental și islamul cresc din punct de vedere numeric în Europa și devin tot mai prezente în viața cetățenilor și în dialogul public, în pofida creștinismului. „Se pierde sentimentul religiei autentice, a creștinismului autentic, și tot mai mult apare sentimentul unui sincretism neo-păgân”³¹. Din păcate, așa cum încercam să ilustrăm și în subcapitolul precedent, Europa și-a pierdut identitatea ei creștină, cu toate că o păstrează ca pe un simplu postulat al tradiției și al devenirii

28 Idem, *Experiența spirituală și limbajele ei*, traducere din franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 242.

29 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Aspecte ale libertății religioase în contextul globalizării”, în *Libertate și conștiință. Culegere de articole despre libertatea religioasă și de conștiință*, Ștefan Mateiaș (ed.), Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013, pp. 75-49; Idem, „Globalization and its effect on religion”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (eds.), Editura IARSIC, Les Arcs, France, 2014, pp. 532-541; Stelian Manolache, „Orthodox perspective on globalization: The imperative of interfaithdialogue”, în *The Holistic Society: Proceedings of Harvard Square Symposium*, The Scientific Press, Cambridge, Massachusetts, 2017, pp.206-226.

30 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Aspecte ale secularizării și ale omului secularizat”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, (2006), L-LI, nr.1, Cluj University Press, Cluj-Napoca, pp. 251-266.

31 Emil Jurcan, „Europa mileniului al treilea – o ipoteză religio-politică”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Les Arcs, Editions IARSIC, 2014, p. 45.

sale istorice. Dorindu-se un spațiu ospitalier și obiectiv sau neutru din punct de vedere religios, Europa poate suferi mutații de ordin ontologic. Astfel, se poate vorbi despre un fenomen de „neo-păgânizare a conștiinței europene”³² sau despre un front de luptă ofensiv islamic în Europa, prin care acest continent „se va transforma în doar câteva decenii într-o zonă în care religia musulmană va deveni majoritară, iar numele Europa va deveni Eurabia”³³.

Chestiunea în cauză a devenit o problemă extrem de dezbătută în spațiul public european, iar prezența religiei în sfera vieții cotidiene a început să capete valențe polisemantice și chiar să fie analizată contribuția etică a acesteia în societate³⁴. Noile tendințe etice nu reprezintă altceva decât continuarea unei căutări strict de ordin socio-politic și promovează valorile ce pot asigura un impact în ceea ce privește morala socială. În acest spațiu european hibridizat, „examinarea sistemului de valori se încadrează, de obicei, în limitele așa-zisei morale sociale, care are ca obiect instituțiile sociale și conviețuirea politică și socială a oamenilor”³⁵. Moralismul ortodox amintit nu infirmă dimensiunea socială a moralei creștine, dar accentuează în duh ortodox valoarea moralei care capătă nuanțe soteriologice. Este de înțeles interesul crescut pentru problemele sociale³⁶, ecologice³⁷ și biologice³⁸, ținând seama de contextul în care trăim, și în

32 *Ibidem*, p. 51.

33 Răzvan Brudiu, „Ideologia neo-liberală și libertatea de conștiință”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 2/2018, p. 78.

34 Amintim doar două nume importante în acest sens, Marcel Gauchet și Jean-Marc Ferry. Operele autorilor menționați gravitează în jurul raportului dintre religie și politică și asupra rolului religiei în spațiul public, accentuând dimensiunile pozitive ale moralei creștine; vezi, Marcel Gauchet, *Le religieux et le politique, Douze réponses de Marcel Gauchet*, Paris, Desclée de Brouwer, 2010; Idem, *L'Avènement de la démocratie, IV, Le Nouveau Monde*, Gallimard, Paris, 2017; Idem, „Les ressorts du fondamentalisme islamique”, în *Le Débat*, 101/102, p. 111-121; Jean-Marc Ferry, *L'Éthique reconstructive*, Paris, Éditions du Cerf, 1996; Idem, *Valeurs et normes. La question de l'éthique*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2002; Idem, *La religion réflexive*, Paris, Éditions du Cerf, 2010; Idem, *Les Lumières de la religion (Entretien avec Élodie Maurot)*, Paris, Bayard, 2013; Jean-Marc Ferry, André Stanguennec, Joël Gaubert, *Quelle morale pour la politique aujourd'hui*, Paris, Editions M-Editer, 2011.

35 Georgios I. Mantzaridis, *Globalizare și universalitate. Himeră și adevăr*, traducere de preot prof. dr. Vasile Răducă, București, Editura Bizantină, 2002, p. 132.

36 Ioan I. Ică jr., Germano Marani, *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, Sibiu, Editura Deisis, 2002.

37 John Chryssavgis, Bruce V. Foltz (eds.), *Pentru o ecologie a transfigurării. Perspective ortodoxe asupra mediului, naturii și creației*, traducere din limba engleză de Valentin-Radu Trandafir, Iași, Editura Doxologia, 2017.

38 În ceea ce privește problematica biologică, avem în vedere perspectiva bioeticii...

acest sens teologia ortodoxă nu este pasivă, dar aceasta „nu justifică dezinteresul sau, mai mult, abandonarea omului interior și a vieții acestuia ca persoană”³⁹.

În acest spectru plurireligios și marcat de incertitudini și relativism dogmatic, se accentuează și capătă o tot mai mare valoare dimensiunea morală a religiei. Conceptul de etică planetară/globală⁴⁰, generat de Hans Küng, a produs multe discuții și dezbateri, dar a fost receptat, în diferite forme, în marile religii ale lumii. Proiectul *Veltethos*, adoptat în Parlamentul religiilor lumii, în 1993, inițiat de către Küng, propune teza unei etici normative universaliste care să caracterizeze și să normeze acțiunile morale ale tuturor oamenilor de pe Terra. Bazat pe un minimalism etic și pe un umanitarism formal și abstract, etica planetară ține categoric la cele patru puncte-direcții generale stabilite: 1) angajament în favoarea unei culturi a nonviolenței și a respectului pentru orice formă de viață; 2) angajament în favoarea unei culturi a solidarității și a ordinii economice juste; 3) angajament în favoarea unei culturi a toleranței și a unei vieți în adevăr; 4) angajament în favoarea unei culturi a egalității drepturilor și a parteneriatului între sexe⁴¹.

Cele patru puncte expuse mai sus sunt privite cu scepticism de către unii cercetători, chiar dacă ele pot oferi un cadru larg de interpretare și de aplicare în sânul fiecărei religii. Spre exemplu, se nasc următoarele probleme: „O etică universală, chiar minimală, este ea oare posibilă fără să presupunem și existența unui soclu de ordine naturală, ordine a creației, drept natural sau de teologie naturală? Alegerea celor patru directive este oare singura posibilă? Nu corespunde ea oare unei mode, unei tendințe a eticului corect? Ce sens pot avea asemenea directive minimale dacă le rupem de la rădăcinile lor culturale și religioase? [...] Trebuie să promovăm

...ortodoxe tratată de mai mulți autori, dintre care îi amintim pe Ierótheos Vlachos (*Bioetică și bioteologie*, traducere din limba neogreacă de ieromonah Teofan Munteanu, București, Editura Christiana, 2013), Hermann Tristram Engelhardt jr. (*Fundamentele bioeticii creștine – perspectiva ortodoxă*, traducere de Mihail Neamtu, Cezar Login și diac. Ioan I. Ica jr., Sibiu, Editura Deisis, 2005), John Breck (*Darul sacru al vieții*, traducere de Irineu Pop Bistrițeanul, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2001), Ștefan Iloaie (*Cultura vieții. Aspecte morale în bioetică*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2009).

39 Georgios I. Mantzaridis, *Globalizare și universalitate...*, p. 133.

40 *Declaration toward a Global Ethic*, pentru mai multe detalii despre proiect, vezi la <https://www.global-ethic.org/the-global-ethic-project/>.

41 *Déclaration pour une éthique planétaire*, Chicago, 4 septembrie 1993, p. 8, 10, 11, 13, consultat la https://www.weltethos.org/1-pdf/10-stiftung/declaration/declaration_french.pdf, în 12.04.2019).

în continuare pacea printr-o metodă a consensului sau mai degrabă printr-o metodă de recunoaștere a diferențelor și identităților?”⁴². Nici din punctul nostru de vedere punctele enunțate de Hans Küng nu pot avea o valoare teologică universală. Motivul pentru care am ales să tratăm și acest aspect este constituit de actualitatea fenomenului din punctul de vedere al studiului teologiei morale, dar și datorită perspectivei paradoxale a teologului elvețian. După criticarea publică și vehementă a infailibilității papale și după retragerea dreptului de a mai putea preda teologie catolică, Hans Küng se orientează spre pluralismul religios unde creează și propune proiectul enunțat mai sus.

În ultimele sale cărți, Küng se distinge categoric de teologia pluralistă și afirmă faptul că pentru el „Iisus din Nazaret este norma absolută (*norma normans*) a oricărui demers teologic”⁴³. De asemenea, cu unele nuanțe ale metodei sale istorico-critice evaluează la superlativ mesajul moral al Noului Testament și afirmă că acest mesaj despre Iisus istoric „reflectă faptul că gândirea și acțiunea umană trebuie să se reorienteze în totalitate”⁴⁴. Prin aceasta, „omul își împlinește menirea de ființă rațională dacă trăiește moral după învățăturile Bibliei, aceasta fiind și concluzia tuturor aspectelor ce conturează esența teologiei contemporane”⁴⁵. Astfel, teologul elvețian neagă universalitatea moralei coranice sau a altor mesaje morale aparținând altor religii, încheind tacit orice formă de dialog productiv cu teologia pluralistă.

Așadar, am putea spune că etica planetară este sau poate fi sub pecetea persoanei lui Hristos ca universalitate a desăvârșirii morale⁴⁶. Pretențiile includerii într-un program al eticii planetare, chiar dacă nu este vorba despre unul statuat în formele propuse de Küng, sunt constant proclamate de către musulmani, care se doresc a fi cuceritorii lumii și își propun supunerea tuturor sub legea lui Allah. Aspectele morale de necontestat ale Bibliei, precum și dimensiunile hermeneuticii ortodoxe și cristocentrismul Sfintelor Scripturi, răspund oricăror problematici de ordin moral ale omului din toate timpurile și din toate locurile.

42 Denis Müller, „Contribuția etică a religiei în spațiul public francofon”, în Iulia Badea-Guérîtée, Alexandru Ojică (coord.), *Dialogul religiilor în Europa unită*, Iași, Editura Adenium, 2015, p. 158.

43 Corneliu C. Simuț, *Metodologie, cristologie și pluralism religios în teologia lui Hans Küng*, Oradea, Editura Universității Emanuel, 2011, p. 105.

44 *Ibidem*, p. 106-107.

45 *Ibidem*, p. 134.

46 Georgios I. Mantzaridis, *Globalizare și universalitate...*, p. 8-9.

Concluzii

În contextul european și românesc actual, dialogul creștino-islamic reprice zintă un proces complex în plină desfășurare și prin intermediul căruia se caută perspective de a stabili un echilibru social și de a oferi paradigme de bună conviețuire. Perspectivele etice ale dialogului interreligios dintre creștini și musulmani ar trebui să vizeze în mod preliminar valorile morale universale și pe cele comune izvorâte din tradiția abrahamică ce le este comună. Prerogativele unei etici planetare nu au capacitatea de a crea un soi de minima moralia care să angajeze serios credincioșii celor două tradiții. În spiritul libertății religioase și al solidarității de credință în fața valului secularist, fiecare tradiție religioasă trebuie să își potențeze valoarea morală în scop social, dar totodată și în scopul întăririi demnității umane⁴⁷.

În ideea promovării unei etici planetare sau globale s-au avut în vedere câteva puncte esențiale referitoare la structura minimalistă morală pentru a reuși formularea unor precepte generale care să poată fi asumate și integrate în orice tradiție religioasă. Având în vedere faptul că sursa unor astfel de reguli morale nu este una bazată pe o religie, ci este produsul unei sinteze a pluralismului religios, ea devine șubredă și greu accesibilă omului contemporan. Cu toate că majoritatea cercetătorilor pluralismului religios mențin această idee și se distanțează categoric de absolutizarea unui sistem religios-moral, sunt și voci care se îndreaptă spre creștinismul autentic și spre valorile sale morale, prin care persoana umană se poate împlini, poate căpăta sens și valoare existențială.

Bibliografie

- Achimescu, Nicolae, *Religii în dialog*, Iași, Editura Trinitas, 2006.
- Alexandrescu, Vlad, „Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima”, în André Scrima, *O gândire fără țărături. Ecumenism și globalizare*, București, Editura Humanitas, 2004, pp. 132-143.
- Arinze, Francis, *A la rencontres des autres croyants. Le dialogue interreligieux, un engagement et un défi*, Paris, Mediaspaul, 1997.

47 Ioan-Gheorghe Rotaru, „Plea for Human Dignity”, in *Scientia Moralitas. Human Dignity - A Contemporary Perspectives*, The Scientia Moralitas Research Institute, Beltsville, MD, United States of America, 2016, Volume 1, pp. 29-43.

- ✦ Boldișor, Adrian, „Poziția ortodoxă față de dialogul interreligios. Dialogul cu islamul”, în *Revista Teologică*, 2/2010, pp. 215-232.
- ✦ Breck, John, *Darul sacru al vieții*, traducere de Irineu Pop Bistrițeanul, Cluj-Napoca, Editura Patmos, 2001.
- ✦ Brudiu, Răzvan, „Ideologia neo-liberală și libertatea de conștiință”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, 2/2018, pp. 76-92.
- ✦ Chryssavgis, John, Bruce V. Foltz (eds.), *Pentru o ecologie a transfigurării. Perspective ortodoxe asupra mediului, naturii și creației*, traducere din limba engleză de Valentin-Radu Trandafir, Iași, Editura Doxologia, 2017.
- ✦ Cioveie, Valentin, „Părintele Andrei Scrima”, în *Tabor*, 3/2013, pp. 71-84.
- ✦ Clément, Olivier, „Note biographique”, în *Contacts*, 203/2003, pp. 243-245.
- ✦ Cuțaru, Caius, „Încercări de dialog creștino-islamic în Evul Mediu”, în *Teologia*, 3/2004, p. 312-317.
- ✦ Davie, Grace, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Oxford, Basil Blackwell, 1994.
- ✦ Dumbravă, Daniela, „Theology and History of Religions in the Middle East. A Brief Account: Fr. André Scrima, spiritual and peace mediator in Libanon (1970-1980)”, în Giulia Sfameni Gasparro, Augusto Cosentino, Mariangela Monaca (eds.), *Religion in the History of European Culture*, Palermo, Officina di Studi Medievali, 2013.
- ✦ Engelhardt jr., Hermann Tristram, *Fundamentele bioeticii creștine – perspectiva ortodoxă*, traducere de Mihail Neamtu, Cezar Login și diac. Ioan I. Ica jr., Sibiu, Editura Deisis, 2005.
- ✦ Filimon, Ioan, „Dialogul creștino-islamic”, în *Mărturie și slujire misionară în societatea contemporană*, [Școala Internațională de Vară a Doctoranzilor], Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2013, pp. 325-334.
- ✦ Gauchet, Marcel, *L'Avènement de la démocratie, IV, Le Nouveau Monde*, Gallimard, Paris, 2017.
- ✦ Gauchet, Marcel, *Le religieux et le politique, Douze réponses de Marcel Gauchet*, Paris, Desclée de Brouwer, 2010.
- ✦ Himcinschi, Mihai, *Misiune și dialog. Ontologia misionară a Bisericii din perspectiva dialogului interreligios*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2003.
- ✦ Ică jr., Ioan I., Germano Marani, *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective*, Sibiu, Editura Deisis, 2002.
- ✦ Iloaie, Ștefan, *Cultura vieții. Aspecte morale în bioetică*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2009.

- ✦ Jurcan, Emil, „Europa mileniului al treilea – o ipoteză religioasă-politică”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Les Arcs, Editions IARSIC, 2014, pp. 45-60.
- ✦ Jurcan, Emil, „Islamul ca provocare sau șansa unei reconștientizări creștine?”, în Viorel Sava, Lucian Petroaia, *Vocație, slujire, jertfelnicie. Cinstire și recunoștință părintelui prof. dr. Nicolae D. Necula la împlinirea vârstei de 70 de ani*, București, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2014.
- ✦ Manolescu, Anca, „La paix chrétienne comme dialogue: le père André Scrima”, în *Irenikon*, 1/2015, pp. 33-42.
- ✦ Manolache, Stelian, „The Contemporary Inter-religious Dialog. Short considerations on the Structure and the Dynamics of the Romanian Orthodox Vision”, în *SEA – Practical Application of Science*, vol. V nr. 13(1/2017), pp. 35-43.
- ✦ Manolache, Stelian, „Orthodox perspective on globalization: The imperative of interfaithdialogue”, în *The Holistic Society: Proceedings of Harvard Square Symposium*, The Scientific Press, Cambridge, Massachusetts, 2017, pp.206-226.
- ✦ Mantzaridis, Georgios I., *Globalizare și universalitate. Himeră și adevăr*, traducere de preot prof. dr. Vasile Răducă, București, Editura Bizantină, 2002.
- ✦ Müller, Denis, „Contribuția etică a religiei în spațiul public francofon”, în Iulia Badea-Guérítée, Alexandru Ojică (coord.), *Dialogul religiilor în Europa unită*, Iași, Editura Adenium, 2015, pp. 155-169.
- ✦ Papanrdeou, Damaskinos, „Rolul Ortodoxiei în dialogul dintre Creștinism și Islam”, traducere de Ioan Filimon, în *Altarul Reîntregirii*, 2/2014, pp. 203-208.
- ✦ Pleșu, Andrei, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, volum îngrijit de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2012.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, „Plea for Human Dignity”, în *Scientia Moralitas. Human Dignity - A Contemporary Perspectives*, The Scientia Moralitas Research Institute, Beltsville, MD, United States of America, 2016, Volume 1, pp. 29-43.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, „Aspecte ale libertății religioase în contextul globalizării”, în *Libertate și conștiință. Culegere de articole despre libertatea religioasă și de conștiință*, Ștefan Mateiaș (ed.), Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013, pp. 75-49.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, „Globalization and its effect on religion”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă,

Nelu Burcea (eds.), Editura IARSIC, Les Arcs, France, 2014, pp. 532-541.

- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe, "Aspecte ale secularizării și ale omului secularizat", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Orthodoxa*, (2006), L-LI, nr.1, Cluj University Press, Cluj-Napoca, pp. 251-266.
- ✦ Salloukh, Bassel, „Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed”, în *Middle East Report*, 236/2005, pp. 14-21.
- ✦ Scrima, André, *Experiența spirituală și limbajele ei*, traducere din franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.
- ✦ Scrima, André, *Experiența spirituală și limbajele ei*, volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, cuvânt înainte de Anca Manolescu, traducere din limba franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.
- ✦ Scrima, André, *Funcția critică a credinței*, prefață, traducere din franceză, note și îngrijirea volumului de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2011.
- ✦ Simuț, Corneliu C., *Metodologie, cristologie și pluralism religios în teologia lui Hans Küng*, Oradea, Editura Universității Emanuel, 2011.
- ✦ Tamcke, Martin, *Creștinii în lumea islamică. De la Mahomed până în prezent*, traducere din limba germană de Cătălin Ștefan Popa, București, Editura Nemira, 2018.
- ✦ Vasiliu, Anca, „André Scrima l'étranger”, în *Contacts*, 207/2004, pp. 211-222.
- ✦ Vlachos, Ierótheos, *Bioetică și bioteologie*, traducere din limba neogreacă de ieromonah Teofan Munteanu, București, Editura Christiana, 2013.
- ✦ Vlachos, Ierótheos, Mitropolitul Nafpaktosului, *Vechea și noua Romă. De la Tradiția ortodoxă la tradițiile Apusului*, traducere din limba neogreacă de protosinghel Teofan Munteanu, Iași, Editura Doxologia, 2017.
- ✦ Yannoulatos, Anastasios, „Probleme și perspective ale dialogului interreligios: o viziune ortodoxă răsăriteană”, traducere de drd. Ioan Filimon, în *Altarul Reîntregirii*, 1/2014, pp. 235-245.

Surse web

- ✦ „Daech assassine des chrétiens d'Éthiopie”, în *Le Figaro*, 20 aprilie 2015 (<http://www.lefigaro.fr/international/2015/04/20/01003-20150420ARTFIG00285-daech-assassine-des-chretiens-d-ethiopie.php>); „Persecuted Church”, în *The Times*, 24 decembrie 2014 (<http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/leaders/article4305898.ece>).

- ✦ „L'Etat islamique assassine 28 chrétiens en Libye”, în *Le Monde*, 19 aprilie 2015 (http://www.lemonde.fr/recherche/?keywords=chretiens+tues&qt=recherche_globale).
- ✦ „Terror in Syrien: IS-Miliz lässt 19 Christen gegen Lösegeld frei”, în *Die Spiegel*, 2 martie 2015 (<http://www.spiegel.de/politik/ausland/islamischer-staat-is-laesst-19-assyrische-christen-frei-a-1021228.html>).
- ✦ *Déclaration pour une éthique planétaire*, Chicago, 4 septembrie 1993, p. 8, 10, 11, 13, consultat la https://www.weltethos.org/1-pdf/10-stiftung/declaration/declaration_french.pdf, în 12.04.2019).
- ✦ *Declaration toward a Global Ethic*, pentru mai multe detalii despre proiect, vezi la <https://www.global-ethic.org/the-global-ethic-project/>.